

2.1 DĚTI PŘED DOMEM

Dne 14. května 1917 v pět odpoledne se jistá Barbara Stuchliková postavila na vídeňském náměstí Yppenplatz před řeznictví kvůli prodeji tuku, který měl začít v osm hodin ráno následujícího dne. Obyvatele okolních domů její jednání pobouřilo a žena musela z náměstí utéct. Zcela zmizet se jí však nepodařilo. Tramvaj, do níž Stuchliková nasedla, sledovalo kolem čtyř stovek mladíků školního věku až k jejímu domu, kde pískali a házeli do oken kameny.¹

Jednání lidí v tomto příběhu působí na současného čtenáře nesmyslně. Pro ženy, muže, chlapce a děvčata ve Vídni koncem třetího roku války ovšem bylo bez dalšího zcela srozumitelné. Jestliže jsme se v první části zaměřili na významy, jichž nabývalo násilí ve světě univerzitních vzdělanců, represivních orgánů rakouského státu a redakcí jeho významných novin, pokusíme se na následujících stránkách dešifrovat násilí samotné. Východiskem nám bude nejenom tento příběh z jednoho vídeňského náměstí, ale i řada dalších případů do velké míry spontánního kolektivního násilí. To se stalo především v posledních dvou válečných letech nepřehlédnutelným fenoménem zázemí válčící habsburské monarchie.

Kolektivní násilí nebylo výjimečným jevem ani v předválečné době. Thomas Lindenberger popsal různé formy pouličního násilí v Berlíně na přelomu století, sahající od drobnějších rvaček až po rozsáhlé nepokoje v berlínské čtvrti Moabit v září 1910.² Příležitostné výbuchy kolektivního násilí byly před rokem 1914 charakteristické i pro města habsburské monarchie. V českých zemích hrál navíc významnou úlohu národnostní spor a často vyhrcoená nacionální rétorika ve veřejném prostoru. V české metropoli vyvrcholilo národnostní napětí v roce 1897 během tzv. Badeniho krize rozsáhlými střety³ a ani v dalších letech z ulic Prahy a dalších českých měst etnický motivované násilí nezmizelo.⁴ Ve Vídni násilí doprovázelo

1 Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), f. Ministerium des Innern, Präsidium, kart. 2131, Ausschreitungen aus Anlass der Approvisionnement, An das Präsidium des k. k. Ministeriums des Innern, Wien, 15. 5. 1917.

2 THOMAS LINDENBERGER, *Straßenpolitik: Zur Sozialgeschichte der öffentlichen Ordnung in Berlin 1900 bis 1914*, Bonn 1995.

3 Srov. MICHAL FRANKL, *Emancipace od Židů: Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha 2007, s. 251–262; NANCY M. WINGFIELD, *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*, Cambridge 2007, s. 48–78; JAN KŘEN, *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990, s. 257–269; OTTO URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 456–465.

4 V protizidovské bouři vyústila v roce 1899 Hilsnerova aféra. Ve stejný rok bylo svědkem protizidovských výtržností, motivovaných převážně sociálně, i město Náchod.

například tzv. protidrahotní revoltu, která vypukla v září 1911.⁵ Ve všech těchto případech však bylo národnostní a politické násilí stále součástí společenského a politického řádu, jenž byl schopen jeho výbuchy řešit v rámci stávajících policejních, soudních i politických nástrojů. Tak i zmíněné nacionálně motivované násilí v Praze během Badeniho krize se posléze podařilo vrátit do kolejí institucionalizovaného sporu. Ve Vídni před první světovou válkou opakovaně propukaly spontánní protesty sociálně deprivovaných lidí z dělnických předměstí proti státu a společenskému řádu reprezentovanému jasnými hranicemi mezi vídeňskými luxusními vnitřními čtvrtěmi a dělnickými předměstími.⁶ Vůdci rakouské sociální demokracie, sami překvapení rozsahem a spontaneitou protestů, se nad nimi pokusili získat kontrolu a zbavit je jejich násilného potenciálu. Požadavek rovnoprávného postavení ve společnosti i pro dosud znevýhodněné vrstvy obyvatelstva, který sledovaly všechny sociálnědemokratické strany té doby, mohl v jejich pojetí podpořit pouze dělník, chovající se během demonstrace jako spořádaný občan odmítající neřízené fyzické násilí.⁷

Existence politického prostoru, v němž se střetávaly organizované zájmy, stejně jako každodenní přítomnost moderního státu s jeho represivním systémem samy o sobě nevedly k naprostému vymizení násilných forem protestu. Dařilo se je ovšem buď deeskalovat a převést na nenásilnou formu řešení konfliktu, či je jako domněle nepolitické výbuchy nespokojenosti zbavit jejich razance. To platí především pro případy hladových bouří, které sice z Evropy nezmizely ani počátkem 20. století, ale které byly vnímány jako forma protestu, v níž přicházely ke slovu subjekty se specifickými, „nepolitickými“ požadavky.⁸ Kontinuálně a dlouhodobě utvářet politiku však mohly především nenásilné, organizované masové protesty. Nejvýznamnější politická reforma západní části monarchie před rokem 1914 v podobě prosazení všeobecného rovného volebního práva pro muže tak nebyla uskutečněna jako výsledek násilného jednání, nýbrž byla vyústěním dlouhodobé, organizované a většinou poklidné mobilizace širokých vrstev obyvatelstva.⁹

Srov. MICHAL FRANKL, *From Boycott to Riot: Moravian Anti-Jewish Violence of 1899 and Its Background*, in: *Sites of European Antisemitism in the Age of Mass Politics, 1880–1918*, edd. Robert Nemes, Daniel Unowsky, Waltham 2014, s. 94–114; VLADIMÍR LESÁK, *Protizidovské bouře v roce 1899 v Náchodě*, *Československý časopis historický* 67/1969, č. 5, s. 752–760. V reakci na nárůst násilností začalo vídeňské ministerstvo vnitra sestavovat pravidelné roční přehledy o národních a sociálních „excesech“ (za tuto informaci děkujeme Volkeru Zimmermannovi).

5 WOLFGANG MADERTHANER, LUTZ MUSSNER, *Unruly Masses: The Other Side of Fin-de-siècle Vienna*, New York 2008.

6 Tamtéž, s. 118–124.

7 T. LINDENBERGER, *Strassenpolitik*, s. 397.

8 LYNNE TAYLOR, *Food Riots Revisited*, *Journal of Social History* 30/1996, č. 2, s. 483–496, zde s. 493.

9 KARL UCAKAR, *Demokratie und Wahlrecht in Österreich: Zur Entwicklung von politischer Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik*, Wien 1985; O. URBAN, *Česká společnost*,

První světová válka tyto podoby protestu i významy kolektivního násilí podstatně změnila. Především se to týkalo samotného rozsahu násilí, kdy se ve velkoměstském prostoru opakovaně mobilizovaly tisíce až desetitisíce lidí. Odchodem mnoha mužů na frontu se zároveň výrazně proměnilo složení protestujících kolektivů, jakkoli ženy se demonstrací účastnily i před válkou. Především ale kolektivní protest, který začal přerůstat v násilné jednání, nabýval nových významů, nezávislých na předchozích formách jeho institucionálního a politického zvládní. Před rokem 1914 násilí propukalo jako součást národnostních nebo politických konfliktů, následně však bylo většinou utlumenno prostřednictvím existujících institucí, jakými byly politické strany, státní i samosprávný bezpečnostní aparát či soudní soustava.¹⁰ Během války ovšem kolektivní násilí samo utvářelo svoji vlastní politiku.¹¹ Zdálnivě nepolitické téma jídla se stalo výsostně politickou věcí¹² a ulice, zaplněné hladovějícími ženami, ale také muži, chlapani a dívkami, kteří křičeli a záhy se dopouštěli násilí, se najednou proměnily ve skutečnou politickou arénu, kde se nakonec rozhodovala i tak zásadní otázka, jakou byla budoucnost státu.

Po válce, v době utváření nového národního politického i symbolického řádu, to byla právě tato válečná zkušenost nedostatku a kolektivního násilného protestu, s níž se nové společnosti musely vyrovnávat. Především v Německu a Itálii formovalo poválečné kolektivní násilí politické boje ve dvacátých i třicátých letech¹³ a pro fašisty i nacisty tvořilo součást vlastní identity.¹⁴ Otázka, jak se vyrovnat s násilnou zkušeností, kterou přinesla válka, a s vlnami násilí po jejím konci, však vyvstala i pro společnosti nástupnických států habsburské monarchie.

Kdo byli lidé, kteří již během Velké války neváhali pozvednout svůj hlas a záhy i pěsti na „domácí frontě“? Ke komu mířil jejich často nekoordinovaný protest a jak se z něj vyvinulo násilí? Kdo a proč tehdy dokázal lidi pobouřit do té míry, že vyrazili do ulic a na náměstí českých a rakouských měst a městeček? A jaký příběh nakonec tyto drobnější i rozsáhlejší případy kolektivního násilí vyprávějí o zázemí habsburské monarchie, pro niž byla tato největší válka, jakou kdy vedla, zároveň válkou poslední?

s. 518–531; LUKÁŠ FASORA, *Dělník a měšťan: Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst*, Brno 2010, s. 347–375; JAKUB BENEŠ, Social Democracy, František Soukup, and the Habsburg Austrian Suffrage Campaign 1897–1907, *Střed/Centre* 4/2012, č. 2, s. 9–33.

- 10 K úzké souvislosti mezi kolektivním násilím a politickou mobilizací širokých mas viz P. M. JUDSON, *The Habsburg Empire*, s. 353–355.
- 11 K odlišnostem mezi protizidovskými výtržnostmi na přelomu století a protizidovským násilím v letech 1917–1919 v českých zemích srov. M. FRANKL, M. SZABÓ, *Budování státu*, s. 35–37.
- 12 M. HEALY, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, s. 33.
- 13 D. SCHUMANN, *Political Violence in the Weimar Republic*; M. JONES, *Founding Weimar*, Cambridge 2016. K Itálii srov. níže.
- 14 S. REICHARDT, *Faschistische Kampfbünde*.

V první části jsme na příkladu různých forem nakládání s vraždou ukázali proměňující se chápání válečné zkázy i poválečné rekonstrukce ze strany těch, kteří utvářeli expertní a veřejný diskurz. V následující části nás naopak bude zajímat tvorba násilí samotného v podobě kolektivních nepokojů, během nichž mnohdy anonymní aktéři sami formulovali vlastní porozumění událostem i různým variantám budoucího vývoje. Představy státních a elitních aktérů zde pro nás mají jenom okrajový význam.¹⁵ Při pohledu „zdola“ bylo kupříkladu úsilí české i německé politiky nebo stranických sekretariátů sotva viditelné a projevovalo se v něm jen zprostředkovaně. To, oč nám na následujících stránkách půjde, je analýza jiné politiky – politiky, která se klopýtavě, ale přesto stále zřetelněji formulovala v zázemí za masových protestů, hladových bouří a kolektivního násilí.¹⁶ Tato politika utvářela vlastní formy porozumění dané situaci, které byly mnohdy neočekávanou odpovědí na to, jakým způsobem o válce i poválečné rekonstrukci uvažoval stát a jemu blízcí expertní a mediální kruhy. To, že tato „politika“ je dosud méně známá, v žádném případě neznamena, že byla marginální a bezvýznamná. Naopak. K pádu monarchie vedla daleko spíše tato delegitimizace starého řádu, k níž docházelo během války téměř každodenně v ulicích a na náměstích, než národní programy českých a německých politiků. To, co hnalo obyvatele monarchie na veřejná prostranství, byly jiné pocity i hodnoty: hlad, rozhořčení a alternativní pojetí spravedlnosti, jež se často manifestovalo v násilném jednání kolektivů.

Konec války a rozpad monarchie neznamenal okamžité ukončení každodenního strádání, které bylo hlavním spouštěčem násilného protestu. Naopak, v řadě nástupnických států, pronásledovaných hospodářskou krizí a finančními problémy, se situace v prvních poválečných měsících ještě zhoršila.¹⁷ Na druhou stranu nelze

-
- 15 K tomu srov. MILADA PAULOVÁ, *Dějiny Maffie: Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, díl I–II/1, Praha 1937; ZDENĚK KÁRNÍK, *Habsburk, Masaryk či Šmeral: Socialisté na rozcestí*, Praha 1996; KAREL PICHLÍK, *Bez legend: Zahraniční odboj 1914–1918*, Praha 1991; I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země*, s. 285–349; MANFRIED RAUCHENSTEINER, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*, Wien – Köln – Weimar 2013. Nejnověji srov. XI. svazek ediční řady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* a v něm především tyto dvě studie: HOLGER AFFLERBACH, *Die Deutschösterreicher zwischen Staatsräson und „Nibelungentreue“*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. XI: Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg, 1. Teilband*, ed. Helmut Rumpler, Wien 2016, s. 651–678; IVAN ŠEDIVÝ, *Der Einfluss des Ersten Weltkrieges auf die tschechische Politik*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. XI*, ed. H. Rumpler, s. 711–734.
- 16 K tomuto širšímu chápání politiky jako prostoru pro formulaci a prosazování různých kolektivních zájmů i mimo klasické politické instituce, jako jsou například parlamenty či vlády, srov. KEITH BAKER, *Inventing the French Revolution: Essays in French Political Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge 1990.
- 17 V evropském srovnání upozorňuje na zásadní význam hospodářských problémů poválečných států nejnověji BORIS BARTH, *Europa nach dem grossen Krieg: Die Krise der Demokratie in der Zwischenkriegszeit 1918–1938*, Frankfurt – New York 2016, s. 108–147; v globální perspektivě viz ADAM TOOZE, *The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916–1931*, London 2014.

přehlédnout, že kolektivní násilí po válce začalo nabývat nových forem i sdělovat nové významy. Do veřejného prostoru nyní ve zvýšené míře vstupovaly mnohdy zmatené představy, které lidé tápavě formulovali v prostředí proměňujících se poválečných společností při snaze porozumět novému světu.

Jaký význam měl pro kolektivní násilí po válce příslib nového počátku a republikánského řádu, jež šířily elity československého státu? Ovlivnily rozsah či formu tohoto násilí? Jak vypadala situace v poválečném Rakousku, které přes veškerou averzi vůči starému režimu, který zavlekl společnost do válečného utrpení, může být řazeno mezi poražené země? Jaký význam zde měla absence jednotícího, do budoucna zaměřeného národního narativu? A jak se utvářela poválečná rekonstrukce z hlediska kolektivního násilí ve specifickém případě jižních Tyrol?

Pro dobu válečnou i poválečnou je kolektivní násilí více než vhodným prostředkem k poznání spontánně se rodící „politiky“. Jak jsme upozornili již v úvodu, násilí není jenom bezhlavou erupcí vášní a pudů. Především pokud se páchá v kolektivu, utváří z agresorů i obětí jasně ohraničené kolektivy, nadané vlastním významem, který je všem účastníkům konfliktu bez dalšího srozumitelný. Zároveň tyto společně sdílené představy, jež se během násilného jednání posilují a precizují na nejvyšší možnou míru, jsou tím, co toto jednání dále podněcuje, dává mu směr a smysl. Kolektivní násilí tak při pohledu zvenčí hovoří vlastním jazykem. Pokud se nám podaří mu porozumět, budeme moci pochopit i genezi a obsah oněch sdílených představ, které násilné kolektivy formulovaly spontánně v zázemí Velké války i v různých variantách poválečné obnovy.